

МІСТ З БРАМОЮ МЕДЖИБІЗЬКОГО ЗАМКУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ

У статті на основі архітектурних та історичних досліджень проведено аналіз попередніх напрацювань з історії будівництва головного в'їзду у Меджибізький замок. Подана інформація про сучасний стан Мосту з брамою, результати археологічних розвідок та реставраційно-консерваційних робіт.

Ключові слова: Міст з брамою, пам'ятка, замок, дослідження, реконструкція.

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» створений на базі комплексу об'єктів замкового ансамблю в селищі Меджибожі Хмельницької області. Міст з брамою є частиною заповідника і занесений Постановою Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970 до списку пам'яток архітектури у складі «Мури з баштою» (ох. № 764/3). В'їзд розміщений із західної сторони. Міст сполучає селище із замком, вхід до якого здійснюється через браму, утворену безпосередньо в частині оборонних мурів з дерев'яними воротами та дверима. До недавнього часу з усіх пам'яток замкового ансамблю Міст з брамою був найменш дослідженим об'єктом, жодного разу не підлягав обстеженню та проведенню планомірних ремонтно-реставраційних робіт (рис. 1). Упродовж останніх років ситуація щодо дослідження та збереження замку значно покращилася. Проводяться масштабні реставраційні роботи, а також постійно діючі археологічні розвідки на території заповідника. Починаючи з 2016 року, здійснено комплекс науково-дослідних та науково-практичних робіт, спрямованих на одержання нової інформації про перебудови мосту та в'їзної брами. Також були вжиті реставраційно-консерваційні заходи для подальшого збереження та безпечного використання пам'ятки.

Меджибізький замок зведений на місці при злитті двох річок Буга і Бужка. Різні історичні періоди, військово-політичні події, смаки та вподобання господарів наклали своєрідний відбиток на споруди, що входять в його комплекс. Неодноразові перебудови позначилися також на розташуванні головного в'їзду до замку та змінах його вигляду. На даний час міст розташований перед західною в'їзною брамою, датований періодом XVI–XIX століть. У 1950-х роках з метою проведення науково-реставраційних досліджень Меджибіж неодноразово відвідував архітектор та мистецтвознавець Григорій Логвин. Здійснюючи опис замку, він коротко зазначив, що «з боку міста замок захищався ровом, через який був перекинутий міст, згодом перебудований у кам'яний» (Логвин 2009, с 8).

Вперше гіпотезу щодо розміщення первісної в'їзної брами та перенесення головного замкового в'їзду висунула головний архітектор-реставратор інституту «Укрпроектреставрація» Євгенія Лопушинська, яка проводила комплексне обстеження пам'ятки на початку 1990-х років. Проаналізувавши свої дослідження та результати археологічних розкопок (Толкачев 1989, с. 7–8), вона припустила, що у XII–XIII ст. тут існувало поселення з мурованими укріпленнями, обведеними земляними валами. В'їзд у замок тоді знаходився з південного-сходу у вежі з брамою, від якої мури розходилися промінням на північ і захід. Підступи до брами були захищені барбаканом, який виступав перед надбрамною вежею і мав свої ворота з герсою. На думку Євгенії Лопушинської (1996, с. 43), таку структуру в'їзду мали оборонні пам'ятки України-Руси, зокрема Золоті ворота в Києві та Володимирі. Дана конструкція збереглася до наших днів і досі являється предметом дослідження фахівців.

У XVI ст. відбулася капітальна реконструкція замку, під час якої був побудований п'ятипелюстковий бастион, що закрит давню браму. У той же час, в'їзд перенесли із південно-східного рогу до західного прясла муру і розмістили поблизу п'ятикутної вежі. Ця перебудова, на думку Євгенії Лопушинської, стала найбільшою тогочасною зміною в структурі замку (Лопушинська 1993, с. 13).

Керівник Меджибізької археологічної експедиції Юрій Толкачев, який в період з 1986 до 2011 року проводив археологічні дослідження в замку, підтвердив факт існування давньої брами в південно-східній частині твердині, але не погодився з припущенням Євгенії Лопушинської щодо існування кам'яних оборонних споруд у Меджибожі в період Русі (Толкачев 2010, с. 50). На його думку, найбільш ранній ярус кам'яних мурувань існуючого замку відноситься до литовської доби (друга половина XIV – XV ст.) (Толкачев 2010, с. 40, 64). Сучасна брама, припускав археолог, пережила не одну реконструкцію і останній раз була перебудована у XIX ст. (Толкачев 2010, с. 52).

В цій статті розглядається проблема сучасних досліджень для отримання нових та уточнення існуючих даних з історії будівництва головного в'їзду в Меджибізький замок, що являє собою єдиний комплекс

брами зі стаціонарним мостом через сухий рів. Подана інформація про результати археологічної розвідки у 2016 році. Проаналізовано хід проведення першочергових протиаварійних і консерваційних робіт на даному об'єкті протягом 2019–2020 років.

У 2008 році, в рамках створення музейної експозиції «Музей пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років на Хмельниччині», проведено ряд заходів з благоустрою території заповідника: мощення доріжок, виготовлення та встановлення лав, а також ремонтні роботи на мості. Проїжджу частину покрили гранітною бруківкою та влаштували тимчасове дерев'яне огороження. Згодом, через порушення технології мощення та нерівномірне розміщення елементів бруківки, виникли певні незручності для проходу людей через міст.

Наукове дослідження пам'ятки Міст з брамою продовжилося у 2016 році співпрацею Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» з Харківським національним університетом будівництва та архітектури. Група студентів на чолі з старшою викладачкою кафедри основ архітектури, кандидаткою архітектури Інною Акмен, пройшли в заповіднику професійну обмірно-реставраційну практику. За результатами виконаних завдань практики був складений альбом обмірних креслень «Міст з західними воротами замку-фортеці Меджибіж», який містить коротку історичну довідку, фотоматеріали, креслення загального вигляду і окремих об'єктів пам'ятки (рис. 2). Дані дослідження стали початком збору матеріалів для визначення актуального стану мосту та обґрунтування рішень подальшого його збереження.

В грудні 2016 року комісія в складі начальника управління культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА Ірини Трунової, заступника директора з адміністративно-господарської роботи Валентина Щенсевича та директора ТОВ «КТК-БУД» Сергія Тарковського, наукового керівника Тетяни Філіпової, експерта Ігоря Белова провели огляд технічного стану Мосту з брамою. Згідно складеного акту, технічний стан споруди визнали незадовільним та непридатним до нормальної експлуатації, тому необхідно було провести термінові протиаварійні та невідкладні консерваційні роботи, а для подальшого використання пам'ятки в якості музейної споруди, здійснити повний комплекс ремонтно-реставраційних та інженерних робіт. Аварійність мосту спричинила відсутність водовідводу та належної гідроізоляції. В результаті, систематичне зволоження кам'яних конструкцій проїжджу частини та стін призвело до руйнівних процесів. Зокрема, відбулося замокання внутрішньої поверхні, корозія кріплень металевих тягів у тілі склепін, вивітрювання розчину в кам'яній кладці та виникнення тріщин у поперечних арках. Попередні обстеження муру навколо в'їзних воріт не виявили дефектів та пошкоджень, що могли загрожувати раптовою втратою стійкості чи руйнуванням, але фахівцями були помічені поодинокі ділянки вивітрювання розчину з цегляної кладки, сліди морозної деструкції, окремі волосяні тріщини.

У 2016 році Державне підприємство Науково-дослідницький центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України та співробітники ДІКЗ «Межибіж»: директор Олег Погорілець, старший науковий співробітник Віктор Ветров, науковий співробітник Ярослав Михайловський, а також співробітники Роман Радченко та Олександр Надвірняк провели археологічну розвідку біля мосту і західної брами замку (рис. 3). За результатами польових робіт встановлено, що під час будівництва нижньої частини мосту була вирита траншея за розміром фундаментної конструкції, в якій з середини зроблена кладка. Хронологія розбудови мосту, на думку археологів, відбувалася поетапно в період XVIII–XIX ст. Спочатку для зміцнення оборонних функцій замку і для вільного прострілу гармат, встановлених у нижній південній частині Лицарської вежі, був викопаний сухий рів вздовж західної сторони замку. Потім, можливо у XVIII ст., під час перенесення в'їзних воріт у західну сторону, побудували нижню частину мосту на товщі природних суглинків. Між мостом і брамою залишили проїм, щоб не закривати сектору обстрілу з бійниць вежі вздовж західної стіни. Над цим отвором розміщувалась підйомна частина мосту. У XIX ст. проїм замурували бутовим камінням, що, в результаті, сформувало п'ятку сучасної мостової конструкції. Тоді по всій довжині мосту надбудували верхню аочну частину, яка повністю перекрила сектор обстрілу з нижніх бійниць Лицарської вежі. Археологічний матеріал, виявлений у шурфах, відноситься до XVIII – початку XX ст. і в основному представлений фрагментами керамічних виробів: посуду та предметами інтер'єру (Черновол 2017, с. 28–29).

Відомості про перебудову Меджибізького замку у XVIII ст. містить дослідження працівника Інституту мистецтв Польської академії наук у Кракові Рафала Несторова. У науковій статті «Жан Батист Дассье – інженер, архітектор або уповноважений гетьмана Адама Миколая Сенявського?» автор, описуючи життя та діяльність військового інженера на службі польської аристократії, подав також інформацію про ремонт та модернізацію замку після повернення Поділля під владу Польщі (Западенко 2019, с. 17). Зокрема, посилаючись на лист Дассье до Сенявського, Р. Несторов пише: «В Замку відремонтовано криницю, а також розпочато будівництво мосту, що веде з міста до замку, якого у 1702 році вибудовано 150 ліктів, а другу половину заплановано закінчити у наступному році, накопичивши протягом зимових місяців відповідну кількість будівельних матеріалів» (Nestorow 2009).

Враховуючи результати археологічної розвідки та попередні архітектурні обстеження, складено стислий опис Мосту з брамою. Споруда в плані прямокутна, одноповерхова, висотою близько 4 м та шириною 6,15 м. Стіни змуровані з природнього каменю і цегли, а характер кладки свідчить про неодноразові перебудови. Спочатку міст складався з чотирьох напівкруглих арок, що спиралися на п'ять опор. Внутрішній простір являв собою відкриту анфіладу, перекриту хрестовими склепіннями і накриту згори суцільною конструкцією проїжджої частини. Безпосередньо біля брами частина мосту довжиною 3,3 м була підйомною. Пізніше арки забудували стінами з віконними та дверним прорізами, а обидві частини поєднали в цілісну споруду. В результаті, утворилося внутрішнє приміщення під мостом. Згодом проїжджу частину покрили гранітною бруківкою з нерівномірним розміщенням елементів. Конструкція брами також зазнавала перебудов. На даний час має вигляд стіни із змішаною кладкою з природнього каменю і цегли та з двома отворами для металевих воріт і дверей (хвіртки).

Невід'ємною складовою діяльності Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» у сфері охорони культурної спадщини є проведення робіт із консервації, реставрації та музеєфікації його пам'яток. Тому у 2016 році на замовлення заповідника будівельна компанія ТОВ «КТК-БУД» розробила науково-проектну документацію «Реставрація Мосту з брамою (складова Мурів з баштою, XVI ст.) в смт Меджибіж Летичівського району Хмельницької області (пам'ятка архітектури національного значення охор. № 764/1). Попередні роботи. Протиаварійні роботи» (головний архітектор проекту Вадим Бояркін). Протиаварійні роботи на об'єкті «Міст з брамою» вартістю з 416 334 грн тривали протягом 2019 року та до осені 2020 року. Відповідно до науково-проектної документації було виконано комплекс реставраційно-консерваційних заходів із застосуванням сучасних технологій стійких матеріалів. Реставратори розчистили конструкції від деструктивних нашарувань, заклали та укріпили аварійні ділянки мурування зовнішніх та внутрішніх стін і склепінь, виконали загальну обробку поверхні кладки антисептичними препаратами. Також було здійснено повну перекладку конструктивних шарів проїжджої частини з виконанням гідроізоляційних заходів та водовідводу від конструкцій споруди. Влаштовано дерев'яне огороження мосту. В рамках протиаварійних робіт виконано попередній благоустрій території з влаштуванням додаткової підпірної стінки в'їзду на міст та дренажної системи водовідведення стічних вод з площадки для паркування автомобілів. Даний вид робіт був виконаний в межах рекомендацій з науково-технічного супроводу проекту. Під час проведення реставраційно-консерваційних робіт брами відтворено цегельне мурування стін, реставровано цегляні фігурні карнизи та зубці. До кінця 2020 року реставратори планують влаштувати дерев'яну чистову обшивку металевих конструкцій відкритої частини мосту та реставрувати окремі ділянки кам'яного мурування стін з додатковим металевим підсиленням навісів воріт (рис. 4).

Отже, можна стверджувати, що, незважаючи на сучасні досягнення у дослідженні і збереженні об'єкту Меджибізького замку – Міст з брамою, проблема детального наукового дослідження на даний час залишається відкритою. Насамперед необхідно встановити хронологічні рамки наявних будівель, адже досі існують розбіжності щодо періодів будівництва. В даному контексті першочерговими завданнями є виявлення та вивчення архівних джерел, а також огляд аналогічних напрацювань вітчизняних і зарубіжних науковців. Також є потреба в проведенні планомірних науково-археологічних досліджень для з'ясування первинного вигляду мосту і брами. В майбутньому необхідно провести повний комплекс ремонтно-реставраційних та інженерних робіт для подальшого пристосування пам'ятки до музейних функцій

Література

- Западенко, І. 2019. Модернізація Меджибізького замку Жаном-Батистом Дассье (за Р. Несторовим). *Вісник Меджибізький замок*, 3–4, с. 17.
- Логвин, Г. Н. 2009. *Замок в Меджибожі (Пам'ятник архітектури XVI ст.)* 2-е вид. Хмельницький.
- Лопушинська, Є. 1993. Меджибізька фортеця. Історія створення ансамблю в світлі останніх подій. В: *Фортифікація України: матер. міжнар. конф. з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні*. Кам'янець-Подільський, с. 13.
- Лопушинська, Є. 1996. Меджибізька фортеця. *Пам'ятки України*, 3–4, с. 45–46.
- Толкачов, Ю. І. 2010. *Меджибізька фортеця*. Київ.
- Толкачев, Ю. 1989. *Отчет об архитектурно-археологических исследованиях крепости в п.г.т. Меджибож Хмельницкой области в 1989 г.* НА НАНУ, 1989/215.
- Черновол, Д. К. 2017. *Науковий звіт про виконання робіт з наукової археологічної розвідки на об'єктах Меджибізької фортеці за договорами № 87/21-16, № 88/21-16 від 08.12.16 р. та № 89/21-16 від 21.12.2016 р.* Науковий архів ДІКЗ «Межибіж».
- Nestorow, R., 2009. Jan Baptysta Dessieur – Architekt, inżynier czy plenipotent Adama Mikołaja Sieniawskiego?. *Biuletyn Historii Sztuki*, 3, s. 319–360.

Історія та розвиток фортифікації з найдавніших часів до XVIII ст.

The Bridge with the gate is part of the State Historical and Cultural Reserve «Mezhybizh» and is the object of scientific research and preservation. The bridge is currently located in front of the western entrance gate, dating from the 16th-19th centuries. The bridge connects the village with the castle, which is entered through a gate formed in the part of the defensive walls with wooden gates and doors.

During the twentieth century the bridge with the gate was the least studied object, never subject to inspection and planned repair and restoration works. Since 2016, a set of research and scientific-practical works aimed at obtaining new information about the reconstruction of the bridge and the entrance gate has been carried out. Restoration and conservation measures have also been taken to further preserve and safely use the site. Based on architectural and historical research, the article analyzes previous developments in the history of construction of the main entrance to Medzhybizh Castle. Information on the current state of the Bridge with a gate, the results of archaeological research and restoration and conservation work. Taking into account the results of archaeological exploration and previous architectural surveys, a brief description of the Bridge with a gate was made. At present, a set of restoration and conservation measures has been carried out using modern technologies, so the accident has been eliminated. In the future, it is necessary to carry out a full range of repair and restoration and engineering works to further adapt the monument to museum functions.

Keywords: Bridge with gate, monument, castle, research, reconstruction.

Рис. 1. Видяд мосту з брамою, 2016 р.

Рис. 2. Проведення археологічних досліджень з північного боку в'їзного мосту, 2016 р.

СЕКЦІЯ 3

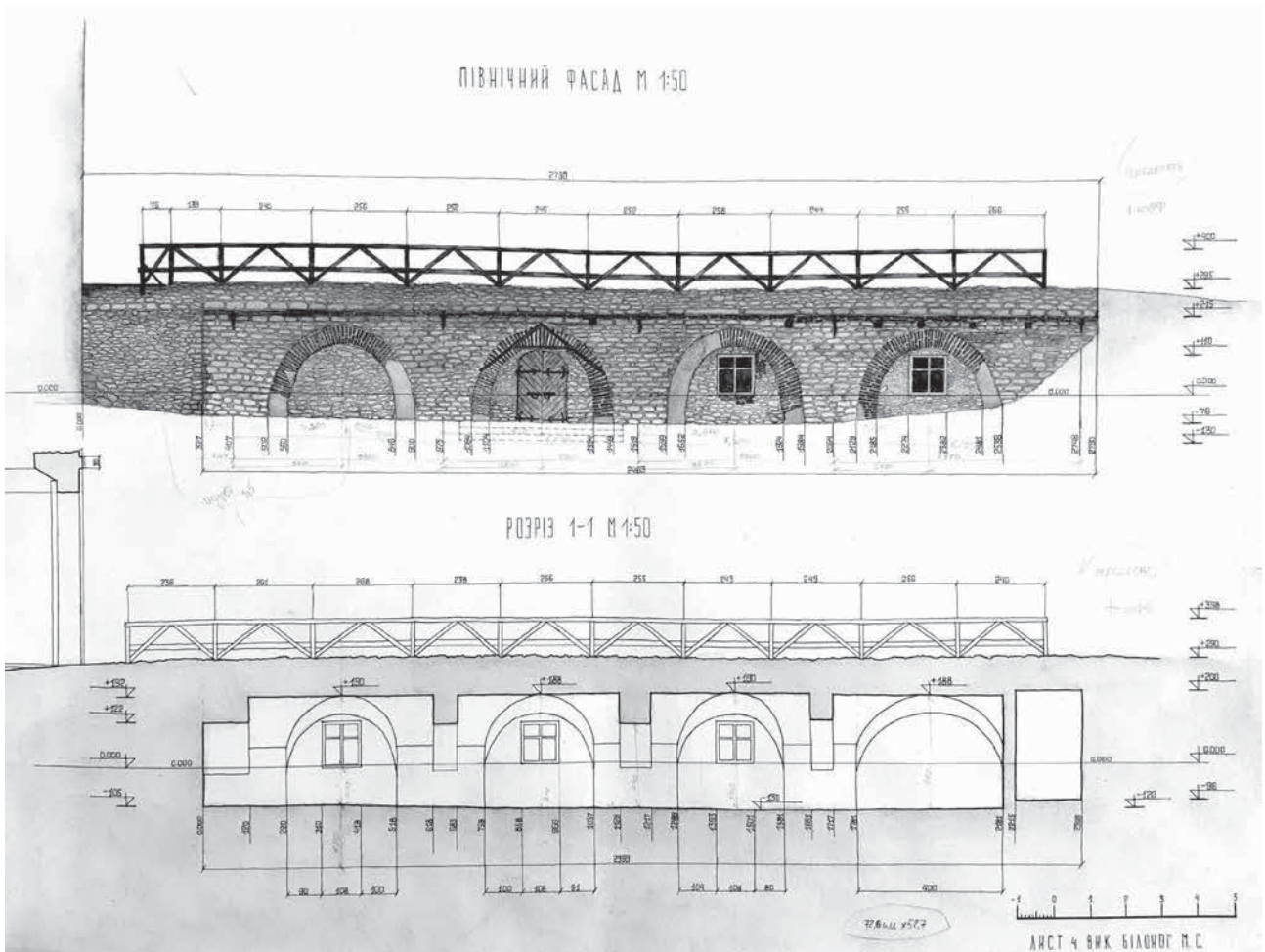

Рис. 3. Креслення північного фасаду мосту, виконані студентами ХНУБА.

Рис. 4. Сучасний вигляд мосту, 2020 р.